

HATODIK SÍP

XI. ÉVFOLYAM

1999/1-4

Tartalom

HOGYVOLT?

Németh István – Penckőfer János:

A Hattyú Menete és a Barátaim a Hangban 4

Kacsur Gusztáv: Hogyvolt?! avagy emlékezés utánérzékes stílusban 6

Füzesi Magda: Egy évtized a Hatodik Sípbal 9

Gortvay Erzsébet: Születésnap köszöntő helyett 10

Zubánics László: Egy évtized emlékei 12

Punykó Mária: Kövek, kavicsok, csigaházak 13

Kádas Katalin: Elidegenedés, esettség és még sorolhatnám 14

Kádas Katalin: Versek 16

Bagu Balázs: „... hamis felhangok nélkül...” 17

Nagy Zoltán Mihály: Én is fűtam a sípot... 19

Kovácsné Marton Erzsébet: Nyit(ogat)ások 24

Kovács Elemér: Illúzióvesztett nemzedék (Isten kérges tenyerén) 26

Keresztyén Balázs: Egy „halódó” folyóirat éltetése 29

Balla Gyula: Jurij Skrobinec barátunk 32

Benkő György: Mindenre emlékszem, semmire sem emlékszem
(Asszociációk) 34

AGORA

Kovács Miklós: A kárpátaljai magyar politika – avagy meddig
érvényes a politikatudomány 38

Soós Kálmán – Medvecz Andrea: „Akkoriban ez még igen
nagy bűn volt”. Adalékok Magyarország és a
kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának
alakulásához (1945–1989) 51

Kőszeghy Elemér: Miért éppen Kanada? 57

Szöllősy Tibor: Kisebbség a kisebbségben – avagy fejezet
a (leg) Felső-Tisza-vidék magyarjainak életéből 60

AUDITÓRIUM

Beregszászi Anikó: Nyelvi változók vizsgálata kérdőíves
felmérés alapján 66

Csernicskó István: Vizsgálat a kárpátaljai magyarság
nyelvhasználatáról 78

Botlik József: Idegenforgalom Kárpátalján 1940-ben 82

OLVASÓTEREM

Cséka György: és csend és hó és hoppá [a kárpátaljai irodalom tíz évéről [1989–1999] és „magamról”]	96
Bagu László: szimbionta	99
Penczkófer János: Precopy [Castempoori szövegek kapcsolódásai, avagy gutevát, atubó, sté...]	104
Benkő György: (Leszáll a téli este...)	117
Punykó Mária: Holdbabámulók	118
Edgar Allan Poe: Az árnyék – Példázat (fordította Lengyel Tamás)	122
Nagy Zoltán Mihály: Útszéli történet	124
Füzesi Magda: Stuart Mária utolsó levele, Harkályok esőben	128
Balla Teréz: Dac és barack	129
Zselicki József: (A csóknak nincs joga...)	131
Szőllősy Tibor: Néhány gondolat utószó helyett	132
Kőszeghy Elemér: Hiányzol	135
Finta Éva: Képek, Özönvíz	136
Weinrauch Katalin: Nagyapámra emlékezve	138
Szepesi Attila: Szolyvai csokor	144
Ferenczi Tihamér: Nem tudom, Tompa élű, Ráhűl	147
Rákóczi Zsigmond könyörgő éneke	148
Keresztyén Balázs: Rákóczi Zsigmond	149
Czébely Lajos: Szembesülés a múlttal, Szélben az ablaknál	153
Bagu Balázs: Egy szovjet tartalékos katonatiszt visszaemlékezése	154
Fodor Géza: Az út	162

HÁTTÉR ÉS MŰHELY

Vári Fábián László: Forrás és tükör	164
Tóth István: Kovács Vilmos „Holnap is élünk” című regénye megjelenésének körülményeiről	169
Mester Magdolna: Sorsregény öt tételben (Gondolatok Balla László regényciklusáról)	180
Penczkófer János: Részek között tudjak bölcs egészet (Balla D. Károly: Árokszálen)	185
Nagy Zoltán Mihály: A szó melege	190
Bagu Géza: Lear – a tragikus hős (Úton a Semmibe)	193
HATODIK SÍP REPERTÓRIUM	197

Fotók: Zátonyi Tibor

TÁMOGATÓINK Nemzeti Kulturális Alap, Illyés Közalapítvány

HATODIK SÍP megjelenik évente négyszer. Szerkesztik: Penczkófer János, Fodor Géza, Kisantal Gyula, Németh István. Kiadja a Hatodik Síp Alapítvány az Új Mandátum Könyvkiadó közreműködésével. Lapterv: Fekete Valér. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 1134 Budapest, Kassák Lajos u. 9. I/1. Telefon/fax: 349-9684, 359-6338. Felelős kiadó Németh István. Nyomás: Főnix Kft. Felelős vezető Soslóné Müller Judith. Szerkesztőség címe Kárpátalján: 90200 Beregszász, Tamás Mihály u. 5. Telefon: (00) 380 3141 249-36
HU ISSN 0865-1590 , ISBN 963 8294 59 0

Vizsgálat a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatáról

Arról, hogy milyen a Kárpátalján beszélt magyar nyelv, mindeddig meglehetősen kevés közlés látott napvilágot. (Ennek főbb okairól lásd Csernicskó, 1997.) Viszonylag sokat tudunk a helyi tradicionális területi nyelvváltozatokról, a nyelvjárásokról, mert ezeket a nyelvváltozatokat kutatták a leginkább a nyelvészek (vö. Fodó, 1973; Horváth, 1976; Lizanec–Horváth, 1981; Lizanec, 1992, 1996 stb.). Megjelent néhány rövidebb publikáció a kárpátaljai magyar szak-, ifjúsági-, sajtó- és köznyelvről is (Györke, 1991; Kótyuk, 1995). Nem sokat tudunk azonban arról, milyen is valójában a kárpátaljai magyar nyelvhasználat. Nem tudjuk, milyen jellegű és mértékű az eltérés a magyarországi és helyi magyar nyelvhasználat között, a közösségen belül milyen szociológiai tényezők befolyásolják a nyelvhasználatot stb.

Egy 1996 nyarán végzett nyelvészeti kutatás ezekre a kérdésekre próbál meg választ keresni.

A vizsgálat módszere a nyelvhasználati kérdőív volt. A kérdőíves felmérés előnye, hogy viszonylag rövid idő alatt viszonylag nagy számú adatközlőtől nyerhető azonos mennyiségű és minőségű, összehasonlítható és statisztikailag feldolgozható nyelvi adat. Hátránya, hogy az ilyen jellegű írásos felmérés nagy valószínűséggel teszt-helyzetet, nagyobb fokú odafigyelést hív elő, ezért az ily módon nyert ada-

tok a valóságnál némileg választékosabb nyelvhasználatot tükröznek (vö. Lanstyák–Szabó Mihály, 1997:11–12).

A vizsgálatot *értelmezett mintán* végeztük. Az értelmezett mintavétel lényege, hogy a kutató bizonyos kritériumok, ún. független változók alapján válogatja össze az adatközlőket (vö. Wardhaugh, 1995:133). Jelen esetben a független szociológiai változó a kor, nem, iskolai végzettség és a lakóhely nemzeti-iségi összetétele és jellege volt.

Összesen 144 adatközlő töltötte ki Kárpátalján a nyelvhasználati kérdőívet, akiket három korcsoportba, két iskolázottsági kategóriába és négy településtípusba soroltunk be, vigyázva, hogy a férfiak és nők aránya közel azonos legyen a mintában. A 144 megkérdezett közül 48–48 fő (33,3%) tartozott az *Idős* (1916 és 1937 között születettek), a *Közép* (1944–1964) és *Fiatal* (1969–1978) korcsoportba. *Magyar többségű városban* (Beregszász) 37 (25,7%), *magyar kisebbségű városban* (Ungvár) 36 (25%), *magyar többségű faluban* (Eszény) 36 (25%), *magyar kisebbségű faluban* 35 személyt (24,3%) kérdeztünk meg. Utóbbi településtípusban két különböző községben gyűjtöttünk adatokat, ugyanis azokban a falvakban, ahol a magyar lakosság aránya kisebb, mint a többségi lakossáé, nem tudtunk megfelelő számú adatközlőt találni. A megkérdezettek 49,3%-a (71 fő) férfi, 50,7%-a (73 fő) nő volt.

A 144 adatközlő 52,8%-a (76 fő) alapfokú végzettséggel rendelkezett, 47,2%-ának (68 fő) pedig felsőfokú végzettsége volt.

Amikor erre lehetőség nyílt, a kérdőív kitöltése során kialakult beszélgetést magnetofonra rögzítettük. A terepmunkát minden esetben helyi, azaz a vizsgált közösségbe tartozó terepmunkások végezték, amivel eleget tettünk Poplack azon követelményének, mely szerint a kétnyelvű közösségek vizsgálatában elengedhetetlen, hogy az adatokat olyan személyek gyűjtsék, akik a vizsgált közösség tagjai, s akiket annak is tartanak a beszélők, illetve annak az elvárásnak, hogy a terepmunkás nyelvi repertoárjába bele kell tartozniuk a vizsgált nyelvi formáknak (Poplack, 1993: 260, vö. még Kontra, 1995:273).

A vizsgálat előnye, hogy (1) a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról szóló korábbi publikációkkal ellentétben empirikus, rétegzett mintára alapozott adatfelvételre épül, pontosan meghatározott szempontok szerint készült, így bármikor ellenőrizhető és megismételhető; (2) mivel azonos szempontok alapján készült egy, az összes európai nyelvi kontaktust leíró kézikönyvvel (vö. Contact Linguistic), eredményei kompatibilisek lesznek az ide vágó legmodernebb nemzetközi szakirodalommal; (3) összevethetők lesznek a többi határon túli magyar kisebbségi közösség körében azonos módszertan szerint végzett kutatás (vö. Kontra, 1996) eredményeivel, illetve (4) az adatok szintén összehasonlíthatók lesznek egynyelvű magyarországi beszélők nyelvi produktumával. A kárpátaljai és magyarországi nyelvhasználat összevetése céljából ugyanis ugyanezt a kérdőívet 107 adatközlő Magyarországon is kitöltötte.

A nyelvhasználati kérdőívben a következőket vizsgáltuk: (1) a közösség-

ben használatos nyelvek megoszlása a nyelvhasználati szintereken; (2) az adatközlők attitűdjei; (3) nyelvi adatok.

A kérdőív nyelvi részében *nyelvi változókat* vizsgáltunk. A nyelvi változó olyan nyelvi egység, amelynek azonosítható változatai vannak: az egyik beszélő így, a másik úgy, vagy ugyanaz a beszélő egyik alkalommal így, máskor másképp realizálja. A változatok közötti választás társadalmi (pl. az adatközlő neme, kora, végzettsége stb.) és/vagy nyelvi tényezők határozzák meg.

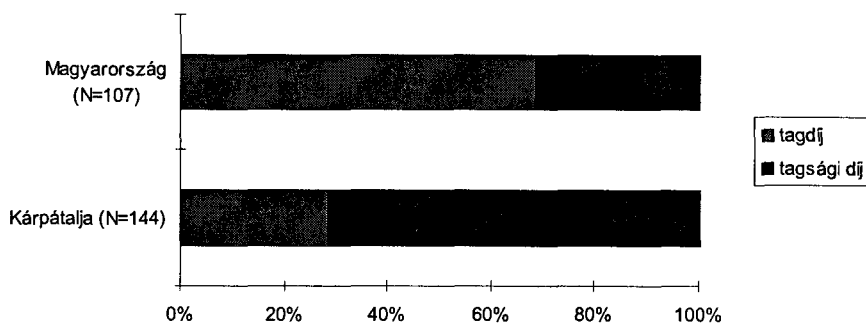
A kérdőívben összesen 28 nyelvi típusváltozót vizsgálunk 69 tesztkérdéssel.

A kérdőíves vizsgálat során nyert adatokat a MEDIT adatrögzítő programmal számítógépbe vittük, és a MINISTAT adatelemző program segítségével elemeztük.

Az adatelemzés során kétféle kérdésre kerestük a választ: (1) gyakorisági hisztogram segítségével meghatároztuk, hogy az egyes nyelvi változók változatai hogyan oszlottak meg Kárpátalján, illetve Magyarországon; (2) illetve megpróbáltunk összefüggéseket keresni a nyelvi változók változatai közötti választás és az adatközlők csoportbeli hovatartozása között.

Az 1. számú ábra eredményei például arra mutatnak rá statisztikai eszközökkel, hogy a *Befizetted már az idei tagsági díjat/tagdíjat?* mondatban vizsgált változó (1)-gyel jelölt változatát Kárpátalján az adatközlők 71,5%-a, Magyarországon ellenben mindössze 31,4%-a tartotta természetesebbnek. A két minta választása tehát tulajdonképpen tükrösképe egymásnak, azaz ennek a nyelvi változónak a megítélésében jelentős különbség van az egynyelvű magyarországi és kétnyelvű kárpátaljai magyar nyelvhasználat között. A különbség egyszerű gyakorisági, statisztikai eltérésként mutatható ki.

1. ábra. A tagdíj/tagsági díj változatok megoszlása Kárpátalján és Magyarországon

Második lépésben a statisztika segítségével kerestünk összefüggéseket az adatközlők választása és szociális státusza között. Ebben a fázisban már nem gyakorisági hisztogramokkal, hanem statisztikai próbákkal dolgozunk.

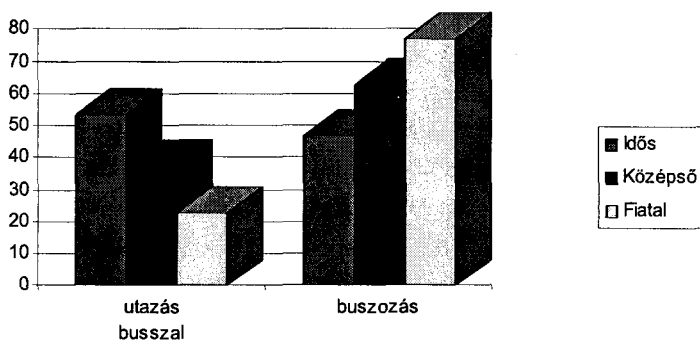
A 2. számú ábra arra mutat rá, hogy egy másik nyelvi változó esetében szignifikáns összefüggés mutatható ki az adatközlők választása és kora között. Az *Unom* már ezt a sok utazást busszal/buszozást. mondatban a legidősebb korcsoport tagjai közül választották a legtöbben az *utazást busszal* változatot, a legfiatalabbak közül pedig a legkevesebben, és fordítva: a legfiatalabbak számára inkább a *buszozás* változat volt természetesebb, a legidősebbek számára viszont az *utazás busszal*.

Az összefüggés a *khi-négyzet-próba* szerint $p < 0,01$ szinten szignifikáns, ami azt jelenti, hogy 99%-os biztonság-

gal állítható, hogy kapcsolat van az adatközlők kora és a vizsgált változóval kapcsolatos kérdésre adott válasza között, vagyis mindössze 1% a valószínűsége annak, hogy a feltételezett összefüggés a véletlen számlájára írható.

A statisztikai adatelemzés során a megvizsgált 69, nyelvi változókat tartalmazó kérdés mindegyikét korreláltatunk négy független változóval (kor, nem, iskolázottság, lakhely). Az elemzés folyamán mindössze 9 olyan kérdést találtunk, amelynél semmilyen korrelációt nem tudtunk kimutatni a változók megoszlása és az adatközlők csoportbeli hovatartozása között. A válaszadók nem 6, kora 8, lakóhelye 45, iskolázottsága 48 esetben mutatott szignifikáns összefüggést a nyelvi adat mint függő, illetve a szociológiai csoport mint független változó között. Ebből, az elemzés jelenlegi, kezdeti fázisában az a követ-

2. ábra. A buszozás/utazás busszal változatok megoszlása Kárpátalján korcsoportonként

keztetés vonható le, hogy a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatában két szociológiai változónak, nevezetesen a lakóhelynek és az iskolázottságnak van döntő szerepe, illetve az, hogy a kárpátaljai magyar nyelvhasználat erős társadalmi rétegződést mutat.

Az adatok elemzése folyamatban van. Hamarosan olyan nyelvi adatok birtokában leszünk, amelyek lehetővé teszik a statisztikai adatokkal alátámasztott következtetések megfogalmazását, és ezáltal jóval többet tudhatunk meg a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról, mint bármikor korábban.

IRODALOM

- Csernicskó István: A kárpátaljai magyarok két-nyelvűsége. *Szivárvány*, 1997, XVIII/2., 117–124.
- Fodó Sándor: Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar nyelvjárások*, 1973, XIX, 41–52.
- Györke Magdolna: A kárpátaljai magyar szaknyelvek. In: Győri-Nagy Sándor és Kelemen Janka szerk., *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.*, 70–71. Budapest, Széchenyi Társaság–Pszicholingva Nyelviskola, 1991.
- Horváth K. I.: *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*. Uzshorod, Uzshorodi Állami Egyetem, 1976.

Kontra Miklós: Módszertani megjegyzések az amerikai magyar eldöntendő kérdőintónáció kapcsán. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 271–285. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1995.

Kontra Miklós: Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László szerk., *Magyarságkutatás 1995–96*, 113–123. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1996.

Kótyuk István: *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1995.

Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1997.

Lizanec P. N. – Horváth K. I.: A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar nyelvjárások*, 1981, XXIV, 3–18.

Lizanec, Petro: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

Lizanec, Péter: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II. kötet*. Ungvár, Patent Nyomdaipari Vállalat, 1996.

Milroy, L.: *Language and social networks*. Oxford, Blackwell, 1980.

Poplack, Shana: Variation theory and language contact: concepts, methods and data. In: Preston D. R. szerk., *American Dialect Research*, 251–286. Amsterdam, John Benjamins, 1993.

Wardhaugh, Ronald: *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris–Századvég, 1995.